

Грамматические концепции в языкознании XIX в. – Л.: Наука, 1985. – С.181 – 209.

10. Кононенко В.И. Проблема словосочетания в синтаксической концепции А.А.Потебни // Наукова спадщина О.О.Потебни і сучасна філологія. – К.Ж Наукова думка, 1975. – С.119 – 131.
11. Мещанинов И.И. Глагол, 1948.
12. Овсянко-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. – СПб, 1912.
13. Огієнко І. Складня української мови. Ч.ІІ. Головні і пояснювальні члени речення. Жовква, 1938.
14. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1933.
15. Пешковский А.М. Глагольность как выразительное средство // Пешковский А.М. Избранные труды. – М.: Учпедгиз, 1959. – С.101 – 111.
16. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. I–II.–536с.
17. Синявський О. Норми української літературної мови. – Львів: Українське видавництво, 1941. – 363 с.
18. Смотрицький М. Граматика / Підгот. факсимільне вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. – К.: Наукова думка, 1979.
19. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
20. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові. – К., 1926. – 117 с.
21. Тимченко Є. Акузатив в українській мові. – К., 1928.

The article is devoted to analyses of the most important grammatical theses of XVII–XX centuries, which were predicated the theory of valency and developed in the scientific works of the second part of the XX-th century.

І.М. Гуменюк

МОДАЛЬНОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНІ СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ІНТЕР'ЕКТИВІВ

Стаття присвячена вивченню семантичної структури інтер'єктивів у процесі реалізації модальностей заперечення та ідентифікації. Визначаються основні суб'єктивно-модальні значення ідентифікації, носіями яких можуть бути інтер'єктиви, досліджується потенціал вигуків у формуванні модальності заперечення.

Ключові слова: суб'єктивна модальність, ідентифікаційна модальність, модальність заперечення, інтер'єктиви.

Сучасна лінгвістика все більше уваги приділяє вивченню сфери модальності висловлення, яка ілюструє тривимірну модель комунікативного процесу, даючи можливість досліджувати не лише об'єктивну дійсність та засоби її мовленнєвої передачі, але й саме висловлення з врахуванням авторського ставлення до вираженої у ньому інформації.

В інформативно-референційному змісті речення, який науковці називають „комунікативний зміст висловлення”, „структура інформації”, „семантико-комунікативний субстрат” чи „семантико-комунікативний зміст”, „мовленнєвий зміст”, поряд із основним – репрезентативним змістом, наявні й інші значення, які мають доповнювальний, уточнювальний чи ускладнювальний характер [12, 51]. Ці значення формують абсолютно відмінну від об'єктивної сферу, яка на перший план висуває мовця як активного учасника комунікативного процесу, його поінформованість, емоції, почуття, враження, його спосіб сприйняття дійсності, що, як відомо, відображається у мовленні. Суб'єктивна модальність, тобто ставлення мовця до повідомлюваного, базується на понятті оцінки в широкому значенні слова, включаючи не тільки логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію висловленого, але й різні види емоційної реакції [7, 303]. Одним із засобів вираження суб'єктивної модальності є інтер'єктиви, оскільки суб'єктивність становить специфічну характеристику їх семантики.

Інтер'єктиви як один із засобів вираження суб'єктивної модальності висловлення були об'єктом дослідження у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів [1; 5; 6; 9; 10; 11]. Однак сучасні лінгвістичні напрацювання дають можливість значно розширити межі вивчення цих одиниць, виводячи їх поза рамки аналізу функцій різних категорій вигуків у вираженні емоційного стану мовця. Зокрема, роль вигуків у процесі творення різних видів суб'єктивної модальності,

структурування внутрішньовидових значень суб'єктивної модальності, у творенні яких можуть брати участь інтер'єктиви, та багато інших дотичних питань поки що залишаються не вивченими.

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю поелементного вивчення засобів творення суб'єктивної модальності з метою розробки комплексної різнорівневої схеми аналізу виникнення та мовленнєвої реалізації модусу висловлення.

Метою дослідження є аналіз семантичної структури інтер'єктивів у процесі реалізації модальностей заперечення та ідентифікації. Ця тема продовжує ряд публікацій автора про семантико-функціональні модифікації висловлень з інтер'єктивами [2; 3; 4].

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати сутність понять „модальність ідентифікації” та „модальність заперечення”; 2) визначити основні суб'єктивно-модальні значення ідентифікації, носіями яких можуть бути інтер'єктиви; 3) окреслити потенціал вигуків у формуванні модальності заперечення.

Отже, у мовознавстві прийнято виділяти два типи значень, наявних у реченні, – об'єктивну модальність та суб'єктивну модальність. Відповідно до психологічної теорії: людина – малий суб'єктивний світ у великому об'єктивному світі. Для безконфліктного існування цих двох світів необхідні своєрідні „механізми узгодження”, які знаходять своє вираження й у мовленні, зокрема у модальному значенні ідентифікації.

Ідентифікація (лат. *idem* – той самий, *facere* – робити) – уподібнення, ототожнення будь-яких об'єктів на підставі тих чи інших ознак [8, 299].

Модальність ідентифікації – це відображений у висловленні процес співвіднесення елементів об'єктивного світу з наявністю/відсутністю інформації про них у суб'єкта мовлення, що виражається за допомогою відповідних мовних засобів.

Спеціалізованим мовним засобом, який може виконувати функцію репрезентації ідентифікаційної модальності й ефективно функціонувати без підтримки іншими лексичними одиницями, є інтер'єктиви, зокрема вигуки *а*, *ага*, *о*, *ба*. Вони сигналізують про те, що процес сприйняття інформації відбувся і пресупозиція реципієнта містить необхідний для подальшого спілкування елемент.

Модальність ідентифікації, реалізована у висловленні за допомогою вигуків, може бути представлена кількома значеннями:

1) **впізнавання** – ідентифікація особи, місцевості, які мовець уже колись бачив, за шкалою „знайомий / незнайомий”. Наприклад:

... ***А-а-а!*** *Здорові були, дядьку Макогоненку! Як ся маєте?* (Остап Вишня); – *Сидите собі? З неділею будьте. Маланка зригнулася.* ***Ага!*** *То ковалиха* (М. Коцюбинський); – ***А***, *детектив! Наш знаменитий детектив!* (В. Винниченко); ***О!***.. *Кого я бачу?! Рева? – Я, Саво Андрійовичу. Привіт* (О. Довженко); – ***А-а***, *це ти? – сказав. – Коли тебе зупинять за річкою, скажи, що тобі дозволив капітан Крилюк* (С. Пушик); – ***Ага***, *ми тут були* (Розм.).

2) **пригадування** – ідентифікація об'єкта, факту чи обставини за шкалою „знаю / не знаю”. Наприклад:

– *Кінофільм такий був, – пояснив я. – ***А-а***, справді, був* (П. Загребельний); ***Ага-а***, *в понеділок Спаса, тобто виходить, три дні суд буде зачинений* (І. Кочерга); ***А-а***, *забув, забув, що ти того отрутного зілля не приймаєш...* (С. Левицький); „***Ага***, *Мавра!* – *заблисти їй спогади про стару циганку, і знов починає їй в мізку плутатися* (О. Кобилянська); *Вона по цвіт папороті прийшла.* ***Ага!*** – *схаменяється нараз* (О. Кобилянська); *Та чули ви про його. – ***А-а-а***. Чув, чув* (Остап Вишня); *Про що бач, я? ***Ага***... Багато випадів таких було* (Г. Тютюнник).

3) **розуміння** – ідентифікація наявного факту за шкалою „приймаю / не приймаю”. Наприклад:

– ***Еге-ге!*** – *каже тоді Шрам. – Так се із Низу такий вітер віє!* (П. Куліш); – ***А***, *так! Тепер розумію; та що мені багато говорити?* (О. Кобилянська); – *То курочка. Я її для нашого квартиранта підсмажив. – ***А-а-а***...* (Г. Тютюнник); – *Га?* – *виприщає очі Гулай, не розуміючи. – ***А***, розумію, розумію...* (Г. Тютюнник); *Я нагадав йому про сліпого. – ***Ага-га-га!*** – прояснилося йому. – Він уже вмер...* (С. Пушик); – ***Ага!*** *То ви б так і казали! – кивнув головою дід Тиміш* (Остап Вишня); – ***Ага***... *так от про що ви говорите!* (М. Хвильовий).

4) **здогад, припущення** – ідентифікація обставин за шкалою „можливо / неможливо”. Наприклад:

– ***Аг-га!*** – *кликнув тут Юзько. – Мама вислала на шпигунство за мною* (О. Кобилянська); „***Ага!*** – *подумав він. – Ми, видно, наткнулися на високий берег*” (М. Коцюбинський); ***Ага***, *то тільки*

для цього дозволили мені спати у салоніку? (Ірина Вільде); „**О!** тут копали, – думав він, наглянувши свіжо розкопану землю (М. Коцюбинський); – **Ба**, ци не до Дзельмана везете, хло', ту марфу? (Марко Черемшина); **Ага**, думаю, значить, я в лісі. Тепер мене дідька лисого спіймаєш (Г. Тютюнник).

5) **пізнання** – ідентифікація об'єкта, ознаки, обставини за наявністю. Наприклад:

– Де ж той мебльовий магазин? – **Ага**, ось! (Остап Вишня); Хто це сказав? Прошу встать...

Ага... Ви сказали... (Остап Вишня); А де ж останній бересток? Найтовщий? **Ага!** Ось і останній, найтовщий бересток! (Остап Вишня); – **А-а**, ти так! – вирячив очі Онисим Трофимович (Г. Тютюнник); – **Агі**, се таки близько коло нас! – кликнула (О. Кобилянська); **Ага!** Ось! Ось де він, знаменитий „дівочий поцілунок” (І. Кочерга).

б) **акцентування** – вказівка на важливий для мовця факт. Наприклад:

І раптом він почув тихе: „Іва-а!”. Хтось його кликав. **О!** Знову: „Іва-а!” (М. Коцюбинський); Засмалить махри і кадить нею. Як нанюхаєшся того диму, то аж печінка тобі опухне... **О-о!** Ключе! Ключе! – радісно кричить Квакін (Г. Тютюнник); **О!** щось йде... Це, певне, він... (М. Коцюбинський).

Необхідно зазначити, що названі вигуки у модальних значеннях 1-5 (див. вище) взаємозамінні і можуть використовуватися без впливу на семантику висловлення. Модальне значення б (акцентування) реалізується тільки за допомогою вигука **О!** (**О-о!**), в іншому випадку втрачається семантика вказівки, яку перекриває емоційний елемент. Якщо порівняти висловлення „**О**, хтось йде!” з „**Ой**, хтось йде! **Ах**, хтось йде!”, то стає помітно, що домінанта звернення уваги на факт у першому прикладі замінюється домінантою вираження почуття (страху, розчарування...) у другому і третьому прикладах. Отже, можна стверджувати, що вигуки **О!** **Ой!** **Ах!** у процесі реалізації ідентифікаційного значення акцентування мають різний емоційно-експресивний потенціал.

Очевидно, що модальність ідентифікації активно взаємодіє з кваліфікативною модальністю, оскільки вираження будь-якого із наведених вище значень обов'язково маркується позитивним, негативним або нейтральним ставленням мовця до ситуації.

Таким чином, проаналізовані інтер'єктиви можна визначити як спеціалізовані мовні одиниці для реалізації у висловленні модальності ідентифікації, що оперує комплексом специфічних суб'єктивно-модальних значень.

Ще однією, неспеціалізованою, властивістю інтер'єктивів є їх здатність формувати у висловленні модальність заперечення, яка, як відомо, належить до сфери функціонування часток. Заперечення – елемент значення речення, який свідчить про те, що зв'язок між компонентами речення, на думку мовця, реально не існує (О.М. Пешковський) або що відповідне стверджувальне речення відкидається мовцем як неправильне (Ш. Баллі) [7, 354].

Значення заперечення притаманне (або може набуватися у процесі комунікації) обмеженій кількості інтер'єктивів, зокрема тим, що належать до групи заперечних з розряду емоційних та окремим одиницям з розряду спонукальних вигуків. У будь-якому випадку заперечна семантика цих одиниць не є одиничною, вона супроводжується додатковими смисловими елементами (захоплення, приреченість, впевненість, розчарування...), що й формує специфіку вигукового заперечення.

Заперечні вигуки з розряду емоційних (*але де, ба, де-де, де там, ей-де, так де*) у контексті співвідносяться із заперечною часткою „ні” і можуть бути замінені нею, однак це обов'язково призведе до змін у модусній структурі висловлення, оскільки втрачатимуться додаткові смислові нашарування і знизиться емоційно-експресивний потенціал текстового фрагмента. Наприклад:

*Вже що не робить світло: і зайчиком плигає біля альтанки, пробившись крізь листя горіха, і золотою сіткою падає на землю, і мигтить, і переливається, намагаючись присунутися ближче до темного закутка, – **та ба!** Ніяк не може (М. Коцюбинський); – Хоть би так наші вороги, проше пана, жили. **Ей де**, живіть! Коби жили, гай, гай! (Марко Черемшина); Почав я пояснити бабам, по що я приїхав і що то за машина, але **де там!** Не їмуть віри, ... (М. Коцюбинський); Землі тієї він перекидав на своєму віку стільки, що й злічити не можна. А щоб своя земля була, **так де!** (Г. Тютюнник); – Та хіба ти тут завжди ждеши? – **їй-де!** – відказала нетерпеливо. Сьогодні так трапилося (О. Кобилянська).*

Заміна у наведених прикладах вигуків *ба, ей де, де там, так де* заперечною часткою „ні” структурно можлива, однак семантично невиправдана, оскільки будуть втрачені окремі елементи суб'єктивно-модальних значень, а саме: емоційність заперечення, прихована бажаність чого-небудь, інтенсивність заперечуваної дії.

До вираження модальності заперечення в комплексі з іншими засобами можуть залучатися спонукальні інтер'єктиви загальної заперечної семантики *Досить!* *Годі!* *Цить!*, коли вони використовуються з метою припинення дії для подальшого її заперечення. У таких випадках вигукове

заперечення відіграє у контексті підсилювальну роль, оскільки домінантним залишається значення спонукування, а змістове заперечення з'являється у контексті в пре- або постпозиції стосовно вигука. Наприклад:

*Тепер, виходить, мені прийдеться дітей няньчити та за курми ганятись, а жінка моя піде по селу політику робити? – **Цить**, – кажу, – іноді й жінка десятох чоловіків заступить... (Ірина Вільде); – **Годі**, не кажи того, чого не розумієш (розм.); Чи ж після цього можна добачати в собі образ Божий?.. Ні, **зоді!** (М. Коцюбинський).*

Велику групу одиниць, які здатні формувати модальність заперечення, складають емоційні вигуківі фразеологізми, що внаслідок функціональних і семантичних змін до свого вигуківого додали значення заперечення (*Біда го знає! Чорт-ма! Бог дасть! Дасть Біз! Борони Боже! Чорта з два!* та ін.). Наприклад:

– **Ч-чорт його знає!** – низав він плечима, і очі в нього горіли, а вуха світилися на сонці. **Ч-чорт його знає!**.. (М. Коцюбинський); – **Ай, лихо там знає, що нового!** – відповів старий, ніби нетерпеливо (О. Кобилянська); *Хіба я боюся смерті? **Сохрани Боже!**..* (М. Коцюбинський); *Здоров'я є, сила є, а грошей – **дасть Біз!*** (розм.).

Наведені вигуківі фразеологізми не втратили вигуківих функцій, бо поєднують у своїй семантиці значення часток і слів-речень (*ні, нема*) з експресією вигуків і є інформаційно багатшими від часток.

Модальність заперечення, сформована за допомогою інтер'єктивів, може у висловленні поєднуватися із позитивним та негативним значеннями кваліфікативної модальності та із спонукальною модальністю. Нейтральна кваліфікативна модальність, як показало дослідження, не може взаємодіяти із вигуківим запереченням, оскільки воно емоційно насажене, а емоції обов'язково містять оцінку ситуації зі знаком „+” або „-”.

Таким чином, інтер'єктиви сприяють ефективній реалізації у висловленнях ідентифікаційної та заперечної модальностей. Причому вигуки можна визначити як спеціалізовані мовні одиниці для реалізації у висловленні модальності ідентифікації, що оперує комплексом специфічних суб'єктивно-модальних значень: впізнавання (за шкалою „знайомий / незнайомий”), пригадування (за шкалою „знаю / не знаю”), розуміння (за шкалою „приймаю / не приймаю”), здогад, припущення (за шкалою „можливо / неможливо”), пізнання, акцентування. Здатність формувати у висловленні модальність заперечення можна вважати неспеціалізованою властивістю інтер'єктивів, оскільки значення заперечення притаманне обмеженій кількості цих мовних одиниць. Крім того, їх заперечна семантика не є одиничною, вона супроводжується додатковими смисловими елементами, що й формує специфіку вигуківого заперечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
2. Гуменюк І.М. Вигуки у процесі реалізації кваліфікативної модальності висловлення // Українознавчі студії. – 2005-2006. – № 6-7. – С. 94-100.
3. Гуменюк І.М. Енантіосемічна модальність у висловленнях з інтер'єктивами // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції „Динаміка наукових досліджень '2004”. Том 20. Синтаксис: структура, семантика, функція. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 7-9.
4. Гуменюк І.М. Інтер'єктиви як засоби репрезентації модусної сфери висловлення // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Серія: Філологія. Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – С. 141-146.
5. Зыблева Д.В. Коммуникативно-прагматические функции междометия в современном немецком языке: Автореф. дис.... канд. филол. наук / Минский гос. пед. ин-т иностранных языков. – Минск, 1987. – 22 с.
6. Карлова А.А. Синтаксические функции эмоционально-оценочных междометий итальянского языка и выражение модальности // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер.2. История, языкознание, литературоведение. – Спб, 1999. – Вып.2. – С. 66-71.
7. Лингвистический энциклопедический словарь // Под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: Вид-й центр „Академія”, – 1997. – 752 с.
9. Немец Г.П. Актуальные проблемы модальности в современном русском языке. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1991. – 188 с.
10. Русская грамматика: В 2 т. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 765 с.
11. Слин'ко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови (проблемні питання). – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

12. Широкова А.Г. Условия выявления функциональной значимости синсемантических частей речи и определение их межъязыковой эквивалентности (на материале частиц и междометий русского и чешского языков) // Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках. – М., 1997. – С. 180-189.

The article is devoted to the study of semantic structure of interjections in the process of realization of modality objection and authentication. The basic subjective-modal values concerned authentications the transmitters of which there can be interjections, potential of exclamations is explored in forming of modality of objection.

Key words: subjective modality, identification modality, modality of objection, interjection.

О.Л. Доценко

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗВЕРТАННЯ ЯК СПОСОБУ ІНІЦЮВАННЯ УВАГИ СПІВРОЗМОВНИКА ПІД ЧАС СУДОВИХ СЛУХАНЬ

Статтю присвячено особливостям використання звертань в судовому дискурсі, проаналізовано специфіку реалізації їх основних (привернення уваги адресата) і факультативних (номінація, логічна організація тексту) функцій.

Ключові слова: правнича лінгвістика, судовий дискурс, звертання.

Розвиток сучасної науки вимагає постійної взаємодії різноманітних її галузей. Причому за таких умов часто виникають і розвиваються наукові напрямки, у яких актуалізується прикладний аспект. Так, на перетині лінгвістики й математики виник один з найпотужніших і найактуальніших сьогодні, зважаючи на потребу в розробці технологій машинного перекладу, інтерактивної лексикографії, напрямком мовознавства – математична лінгвістика. Усвідомлення людиною того, що справжня свобода можлива лише за умови відповідних правових регламентацій, зумовило активізацію досліджень, з одного боку, зорієнтованих на лінгвістичні методики, а з другого – на розробку юридичних проблем. Ідеться про новий перспективний напрямок мовознавства – правничу лінгвістику, об'єктом дослідження якої є правові питання врегулювання функціонування мов, мовне оформлення нормативно-правових актів, їх офіційне тлумачення, юридичне термінознавство, лінгвістична експертологія, мовлення учасників судових процесів тощо. Деякі з окреслених аспектів юридичної лінгвістики активно розробляються вітчизняними та зарубіжними фахівцями, наприклад, юридичне термінознавство представлене в роботах Н.В. Артикуци, Ю.Є. Зайцева, Г.С. Онуфрієнко, Л.О. Симоненко, О.Ф. Юрчук та ін.; лінгвістична експертологія – А.М. Баранова, Н.В. Бардіної, О.І. Галяшиної, О.І. Горошко тощо. Судовий дискурс досі вивчався спорадично, тобто предметом дослідження ставали лише деякі особливості організації мовлення учасників судових слухань, причому навіть українські лінгвісти аналізували переважно англомовний матеріал. Це зумовило актуальність вивчення різноманітних жанрів судової комунікації з погляду наукової новизни (зважаючи на відсутність комплексного лінгвістичного дослідження судового дискурсу) та практичного значення (такі розробки сприятимуть ефективній організації спілкування в суді, а отже, й ухваленню законних рішень, покликаних поліпшити життя суспільства).

Судове спілкування виконує кілька функцій: встановлення та кваліфікація фактів, які мають юридичне значення; визначення згідно з чинним законодавством ступеня відповідності дій, що набувають юридичної кваліфікації, нормам права; запобігання злочинам і правопорушенням; правове виховання населення тощо. Різниця функцій зумовлює зміну адресатів повідомлень на різних етапах судових процесів, і кожного разу доповідачеві, ким би він не був (суддею, підозрюваним, потерпілим, ін.), доводиться когось переконувати, а для того, щоб аргументи, які використовуються на підтвердження власної правової позиції, були сприйняті й засвоєні співрозмовником, потрібно змусити їх почути. Тобто потрібно так організувати власне мовлення, щоб воно справляло відповідне враження на адресата, не залишилося непочутим. З цією метою учасники судових слухань послідовно використовують найрізноманітніші мовні засоби привернення уваги співрозмовника: звертання, етикетні формули входження в мовленнєвий контакт, тощо. Їх завданням є “наділити іншого комуніканта роллю адресата, покликати, закликати його, привернути його увагу для наступного запитання, повідомлення, спонукання тощо” [13, 379].